

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش نهج البلاغه

عنوان پایان نامه

اخلاق سیاسی در نهج البلاغه

استاد راهنما

دکتر سید حسن اسلامی

استاد مشاور

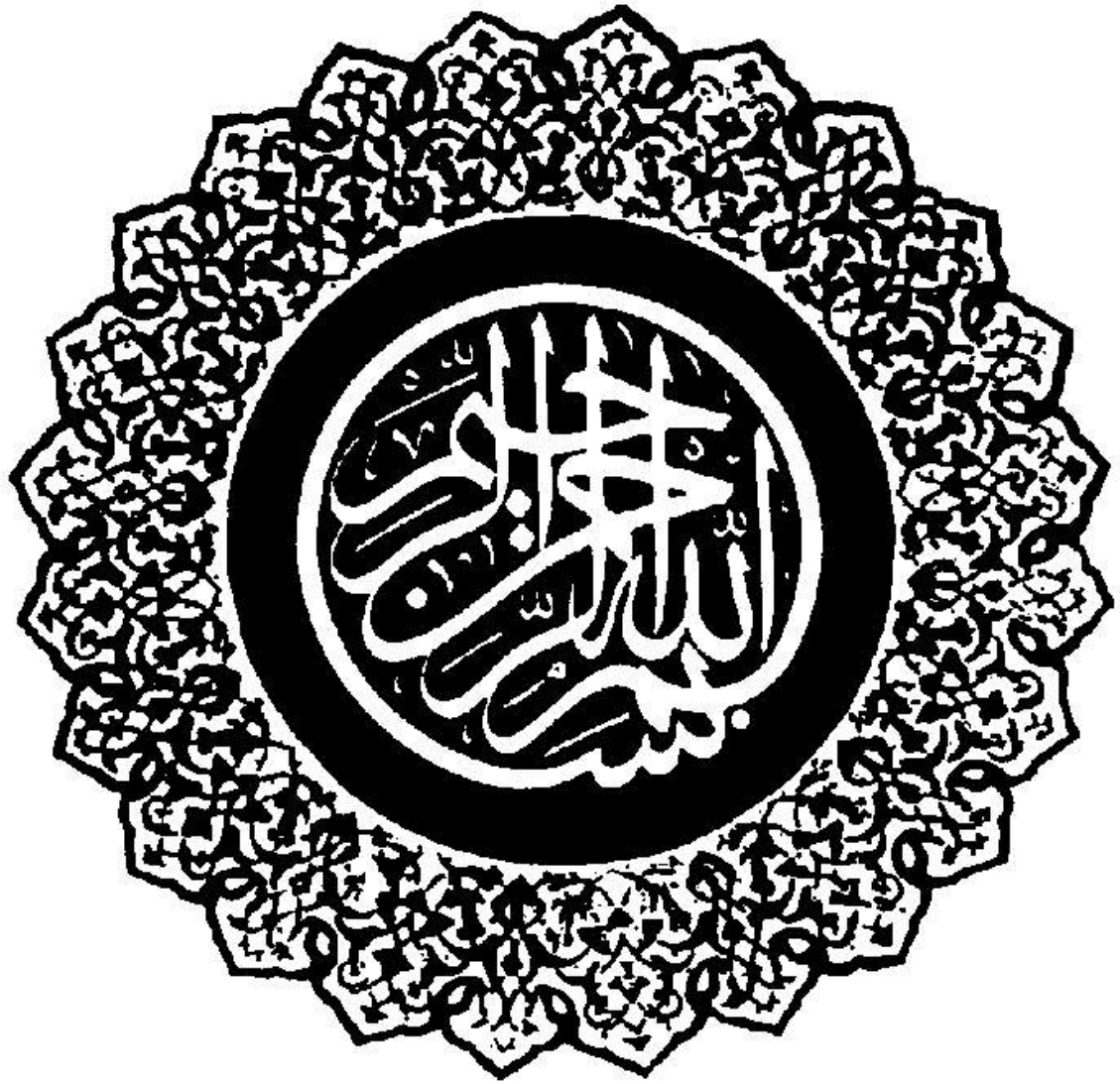
دکتر سید محمد مهدی جعفری

دانشجو

سعید بابائی

ماه و سال دفاع

تیر ماه ۱۳۹۰

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش نهج البلاغه

عنوان پایان نامه

اخلاق سیاسی در نهج البلاغه

استاد راهنما

دکتر سید حسن اسلامی

استاد مشاور

دکتر سید محمد مهدی جعفری

دانشجو

سعید بابائی

ماه و سال دفاع

تیر ماه ۱۳۹۰

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشکده علوم حدیث است.

تقديم به روان مطهر نخستين شهيد راه "سياست اخلاقي"

حضرت اميرالمؤمنين علي (عليه السلام)

با تشکر فراوان از:

جناب آقای دکتر سید حسن اسلامی استاد راهنمای محترم این پایان نامه؛

جناب آقای دکتر سید محمد مهدی جعفری استاد مشاور محترم؛

و جناب استاد مصطفی دلشاد تهرانی که شعله علاقه‌مندی به کتاب شریف نهج البلاغه

را در من افروخت.

و با سپاس از:

تمامی استادان، مسئولان و آموزشیارانی که این فرصت را پدید آوردند

و با سپاس ویژه از:

پدر و مادر گرانقدری که راه اهل بیت (علیهم السلام) را پیش روی من نهادند

و همسر بزرگواری که همراه من در این مسیر و یآوری صبور بود.

چکیده:

بررسی نقش اخلاق در سیاست امام علی (علیه السلام) و جایگاه این دو ساحت نسبت به هم موضوع این پایان نامه بوده که سبب شناسایی راهی جهت برپایی حکومتی برپایه سیاست اخلاقی خواهد گشت. دامنه این پژوهش فرمایشات امام علی (علیه السلام) در کتاب شریف نهج البلاغه می باشد و در پاره‌ای از موارد به بخشی از کلام یا سیره آن حضرت در خارج این کتاب شریف اشاره شده است. اکثر منابع این پژوهش مکتوب بوده و در پاره‌ای از موارد از نرم افزارهای "مکتبه اهل بیت (علیهم السلام)" و "دانشنامه علوی" یاری گرفته شده است.

در این پژوهش شناخت اخلاق سیاسی در چهار بخش مورد بررسی قرار گرفته است. در نخستین بخش به مبانی و زیرساخت‌های اخلاق سیاسی پرداخته شده که در آن نوع نگرش به انسان، حقوق و همچنین تکالیف متقابل مردم و حاکمان مورد کنکاش قرار گرفته است. در فصل بعدی اصول اخلاق سیاسی مورد بررسی قرار گرفته که اصولی چون عدالت ورزی، وفای به عهد، صداقت، ساده زیستی، نگرش انسانی، رعایت حقوق مخالفان، حفظ وحدت و مدارا با مردم از برجسته‌ترین اصولی است که در سیاست اخلاقی امام علی (علیه السلام) مورد تأکید قرار گرفته است.

در فصل بعدی موانعی که بر سر راه شکل‌گیری سیاست اخلاقی است مورد بررسی قرار گرفته است. خودکامگی، استفاده از راه‌های نادرست برای رسیدن به نتیجه مطلوب، ناآگاهی، جنگ‌ها و فتنه‌ها و وضعیت معیشتی نامطلوب مردم از جمله موانع اصلی می‌باشند که مانع تحقق سیاست اخلاقی مطلوب حضرت می‌شوند که می‌بایست برای رسیدن به این نوع سیاست از سر راه برداشته شود. در نهایت نیز نتایج و پیامدهای چنین سیاستی مورد توجه قرار گرفته و پیشنهادهای در این خصوص به مسئولان و حاکمان جوامع اسلامی داده شده است.

به اعتقاد بسیاری به کارگیری این نوع "سیاست اخلاقی" سبب سقوط حکومت می‌گردد، اما خواهیم دید که به کارگیری این سیاست در کوتاه مدت مزایای خود را خواهد نمایاند و در دراز مدت سبب پایداری ابدی یک حکومت خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: اخلاق - سیاست - اخلاق سیاسی - نهج البلاغه - امام علی (علیه السلام) - اصول اخلاق سیاسی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان مطالب
۱۱	مقدمه
۱۲	فصل اول: کلیات و مفاهیم اولیه
۱۳	۱.۱. بیان مسئله
۱۴	۱.۲. اهمیت و ضرورت
۱۴	۱.۳. سئوالات
۱۵	۱.۴. فرضیات، گستره کار و روش تحقیق
۱۵	۱.۵. پیشینه تحقیق
۱۸	۱.۶. بررسی مفاهیم اولیه
۱۸	۱.۶.۱. اخلاق
۱۸	۱.۶.۱.۱. تعریف اخلاق
۱۸	۱.۶.۱.۱.۱. معنای لغوی
۱۸	۱.۶.۱.۱.۲. معنای اصطلاحی
۱۹	۱.۶.۱.۲. نتایج برداشت‌های گوناگون از اخلاق
۲۰	۱.۶.۲. سیاست
۲۰	۱.۶.۲.۱. تعریف سیاست
۲۰	۱.۱.۲.۶.۱. معنای لغوی
۲۱	۱.۶.۲.۱.۲. معنای اصطلاحی
۲۳	۱.۷. نسبت اخلاق با سیاست
۲۳	۱.۷.۱. اخلاق جدا از سیاست
۲۸	۱.۷.۱.۱. بررسی نظریه
۲۹	۱.۷.۲. اخلاق تابع سیاست

۳۰ بررسی نظریه.....۱.۷.۲.۱
۳۲ تفاوت اخلاق در سطح فردی و اجتماعی.....۱.۷.۳
۳۳ بررسی نظریه.....۱.۷.۳.۱
۳۴ یگانگی اخلاق و سیاست.....۱.۷.۴
۳۶ تعریف سیاست اخلاقی.....۱.۷.۴.۱
۳۸ فصل دوم: مبانی و زیرساخت اخلاق سیاسی
۳۹ مقدمه
۳۹ ۲.۱. انسان شناسی
۴۰ ۲.۱.۱. عبد بودن
۴۳ ۲.۱.۲. کرامت انسان
۴۵ ۲.۱.۳. ضعف انسان
۴۷ ۲.۱.۴. آسیب پذیر در برابر گناهان
۴۸ ۲.۲. حقوق شناسی
۵۰ ۲.۲.۱. منای حقوق
۵۱ ۲.۲.۲. حقوق خداوند
۵۱ ۲.۲.۲.۱. پروا پیشگی
۵۵ ۲.۲.۲.۲. اصلاح رابطه با خداوند
۵۶ ۲.۲.۲.۳. پرستش
۵۷ ۲.۲.۲.۴. برپا داشتن حق
۵۷ ۲.۲.۳. حقوق خود
۵۸ ۲.۲.۴. حقوق مردمان
۵۹ ۲.۲.۴.۱. نصیحت خیرخواهانه
۶۰ ۲.۲.۴.۲. تأمین مالی
۶۶ ۲.۲.۴.۳. تعلیم و تأدیب

۶۹ ۲.۲.۴.۴. آگاه سازی مردم.....
۷۴ ۲.۲.۴.۵. خدمتگزاری حاکمان.....
۷۶ ۲.۲.۴.۵.۱. پیگیری امور.....
۷۷ ۲.۲.۴.۵.۲. انضباط کاری.....
۷۹ ۲.۲.۵. حقوق مخالفان و دشمنان.....
۸۱ ۲.۲.۶. حقوق مسئولان.....
۸۲ ۲.۲.۶.۱. اطاعت و وفا بر بیعت.....
۸۴ ۲.۲.۶.۲. مشورت و نصیحت خیرخواهانه.....
۸۸ ۲.۲.۷. حقوق متقابل.....
۹۱ ۲.۳. تکلیف شناسی.....
۹۲ ۲.۳.۱. نگاه به تکلیف.....
۹۶ فصل سوم: اصول اخلاق سیاسی.....
۹۷ مقدمه.....
۹۷ ۳.۱. اصل عدالت ورزی.....
۹۸ ۳.۱.۱. کلیات.....
۹۸ ۳.۱.۱.۱. معنای عدالت.....
۹۹ ۳.۱.۱.۲. جایگاه های عدالت ورزی.....
۱۰۶ ۳.۱.۲.۱. قضاوت.....
۱۱۲ ۳.۱.۲.۱.۱. آفت های قضاوت.....
۱۱۳ ۳.۱.۲.۲. برخورداری یکسان مردم از بیت المال.....
۱۱۷ ۳.۱.۲.۲.۱. توجه به تفاوت ها و حقوق.....
۱۱۸ ۳.۱.۲.۳. اعطای مناصب حکومتی.....
۱۲۳ ۳.۱.۳. نتایج عدالت در جامعه.....
۱۲۳ ۳.۱.۳.۱. نابودی دشمن.....

۱۳۳ ۳.۱.۳.۲. پدیداری دوستی بین مردم.....
۱۲۴ ۳.۱.۳.۳. گریختن ناراضیان عدالت.....
۱۲۴ ۳.۲. اصل وفای به عهد.....
۱۳۱ ۳.۳. اصل صداقت.....
۱۳۶ ۳.۴. اصل ساده زیستی.....
۱۴۱ ۳.۵. اصل مردم داری
۱۴۲ ۳.۵.۱. نگاه فرامذهبی، فراقومیتی امام به مردمان.....
۱۴۶ ۳.۵.۲. احترام به نظر مردم.....
۱۴۸ ۳.۵.۳. لزوم آسایش مردم.....
۱۵۱ ۳.۵.۴. لزوم حفظ آبروی مردم.....
۱۵۶ ۳.۵.۵. لزوم حفظ جان مردم.....
۱۵۸ ۳.۵.۶. لزوم ارتباط مستقیم با مردم.....
۱۶۰ ۳.۵.۷. لزوم رسیدگی به محرومان جامعه.....
۱۶۵ ۳.۵.۸. لزوم مشورت با مردم.....
۱۶۷ ۳.۶. اصل رعایت حقوق مخالفان.....
۱۶۸ ۳.۶.۱. آزادی اندیشه و انتقاد.....
۱۷۳ ۳.۶.۲. آزادی عملکرد.....
۱۷۳ ۳.۶.۳. آزادی در بهره‌برداری از بیت المال مسلمین.....
۱۷۴ ۳.۶.۴. برخورد با دشمن.....
۱۷۵ ۳.۷. اصل حفظ وحدت.....
۱۷۸ ۳.۸. اصل مدارا.....
۱۷۹ ۳.۸.۱. بردباری.....
۱۸۰ ۳.۸.۲. مهرورزی.....
۱۸۴ فصل چهارم: موانع اخلاق سیاسی.....

۱۸۵مقدمه
۱۸۶۴.۱. خودکامگی
۱۹۳۴.۲. استفاده از راه‌های نادرست برای حصول به نتایج مطلوب
۱۹۳۴.۲.۱. حيله و نيرنگ
۱۹۶۴.۲.۲. سختگیری و ظلم و تعدی
۲۰۰۴.۳. نا آگاهی
۲۰۰۴.۳.۱. نا آگاهی حاکمان
۲۰۲۴.۳.۲. نا آگاهی مردم
۲۰۷۴.۳.۳. تملق و تمجید حاکمان توسط مردم
۲۱۰۴.۴. جنگ‌ها و فتنه‌ها
۲۱۵۴.۵. وضعیت معیشتی نادرست
۲۱۷۴.۵.۱. فقر
۲۱۸۴.۵.۲. روابط ناسالم در اقتصاد
۲۲۳فصل پنجم: نتایج و پیشنهادات
۲۳۲منابع فارسی
۲۳۸منابع عربی
۲۴۱المخلص
۲۴۲Abstract

مقدمه:

آغاز این کار و پرداختن به این کلام مقدس که مافوق کلام مخلوق است، به ظاهر دشوار نمی‌نمود اما هر چه بیشتر پیش می‌رفتم ادامه این مسیر دشوارتر می‌نمود تا جایی که به پایان رسانیدن این کار غیرممکن به نظر می‌رسید. پرداختن به موضوعی حیاتی برای اداره جامعه مسلمان که مغفول مانده است، گام‌های استواری را می‌طلبید که نگارنده، توان آن را از گام‌های سست خویش فراتر می‌دید. با این حال نتیجه کار پیش روی شماست.

پرداختن به مبحث اخلاق سیاسی در بخش‌های مبانی، زیرساخت‌ها، اصول و موانع مورد کنکاش و بررسی قرار گرفت و در پایان نیز نتایج و پیشنهاداتی در این خصوص ارائه گردید. مباحثی که هر کدام به تنهایی قابل بررسی در پایان‌نامه‌ای جداگانه است.

شمارگان خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها بر اساس فهرست نسخه صبحی سالم بوده و ترجمه دکتر شهیدی در اکثر موارد مورد استفاده قرار گرفته است و در موارد نادری از ترجمه دکتر سید محمد مهدی جعفری بهره برده‌ام. در موارد استفاده از ترجمه دکتر جعفری، در پانویس بر این مسئله تأکید شده است. در انجام این پژوهش از نرم افزارهای "دانشنامه علوی" و "مکتبه اهل بیت (علیهم السلام)" یاری گرفته شده است.

امید است تا تمامی افرادی که در خود ظرفیت ورود به عرصه پرخطر مدیریت جامعه و سیاست ورزی را می‌بینند، پیش از آن با مطالعه سیره و گفتار امیرالمؤمنین مسیر و شیوه ایشان را در کارهای خود به کاربندند تا شاهد فراهم‌آیی شرایط ظهور حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) باشیم.

به امید آن روز

سعید بابائی

بهمن ماه ۱۳۸۹

فصل اول

کلیات و مفاهیم اولیه

۱.۱. بیان مسئله

بیش از شش هزار سال از حاکمیت نظام‌ها، آئین‌ها و فرق مختلف گذشته است و تا امروز هر حاکمی با توجه به جهان‌بینی خود شیوه‌های مختلفی از زمام‌داری را بروز داده است. در یونان باستان سیاست را علم حکومت بر شهر می‌دانستند و هر کدام از اندیشمندان آن دیار از افلاطون گرفته تا ارسطو راه و روشی خاص را در این حوزه مطرح نموده‌اند. قرن‌ها و سال‌ها گذشته است اما همچنان امر سیاست و چگونگی راهبری و هدایت مردم، دغدغهٔ اندیشمندان است و هزاران کتاب، مقاله و سخن در باب "سیاست" و نسبت آن با ساحت‌های گوناگون از جمله "اخلاق" به رشتهٔ تحریر درآمده است. با این حال ابعاد و زوایای مختلف مسیر درست، ساختارمند و نافع برای تمامی مردمان تا حدود زیادی مبهم و مجهول است و در بسیاری از موارد هنوز حکومت‌ها امور را با سعی و خطا پیش می‌برند.

از سوی دیگر اخلاق که به تعبیری نوع رفتار آدمی تعریف می‌شود نیز از زمان‌های گذشته مورد تأمل و تدبر صاحبان فکر و اندیشه قرار گرفته است به گونه‌ای که اخلاق در نظر قدما مجموعهٔ ملکات انسانی و مهم‌ترین ثمرهٔ آن تربیت انگاشته شده است.

در این میان حضرت علی (علیه السلام) به عنوان یک سیاستمدار نگرش‌ها و بینش‌های ویژه‌ای را در حوزهٔ سیاست داشته که منجر به وضع معیارها و شاخص‌هایی برای رفتار در این حوزه شده است. این نوع اخلاق سیاسی بیش از همه در کتاب ارزشمند *نهج البلاغه* تبلور یافته است. اخلاق سیاسی تبیین یافته در نگرش‌ها، بینش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای حضرت علی (علیه السلام) تفاوت آشکاری با سایر سیاستمداران دارد به گونه‌ای که در این نگرش اصالت، نخست به انسان و ذات او تعلق می‌گیرد و اراده و خواست او محترم شمرده می‌شود و به او اجازه داده می‌شود تا با آزمون، راه خود را طی کند و به هدف اصلی خود دست یابد. بنابراین مسئلهٔ اصلی

این پایان‌نامه بررسی و آشکار نمودن ابعاد مختلف اخلاق سیاسی می‌باشد که در نسبت با دوستان و دشمنان و همچنین زمامداران و مردم عادی قابل تبیین است.

۱.۲. اهمیت و ضرورت

این امر که چرا در این برهه به این موضوع پرداخته‌ایم به این سبب است که امروزه در جامعه‌ای زندگی می‌کنیم که بنیان‌ها و پایه‌های اساسی آن بر مبنای دین اسلام و مکتب تشیع شکل گرفته است. تا این جای کار امری مقدس و مبارک است. مشکل از جایی آغاز می‌شود که در منازعات و رقابت‌های (بعضاً سیاسی) بین جریان‌ها و مکاتبی که مدعی طرفداری و گام نهادن در راه امیرالمؤمنین را دارند اختلافاتی شکل می‌گیرد که جامعه را تا پای بحران و ایجاد شکاف‌های عمیق عقیدتی پیش می‌برد. بر اساس نظر مشهور "الناس علی دین ملوکهم" بسیاری از توده مردم نیز ناخواسته و نادانسته پا جای پای نظریه‌پردازان شیوه فکری خود می‌گذارند و پیش می‌روند. کار هنگامی گره می‌خورد که با نام پیروی و تمسک به روش مدیریت امیرالمؤمنین، شیعه در برابر شیعه می‌ایستد. آن چه که اهمیت بررسی این نوع از اخلاق سیاسی را بیشتر می‌کند تبیین نوعی از اخلاق سیاسی است که پایه آن در دین اسلام قرار دارد و مدعی ارائه راه و روشی است که از جانب خداوند برای راهبری بشریت در عرصه اجتماع عرضه شده است و این مسئله در مقایسه با نگرش مادی‌گرایانه به حوزه سیاست و اخلاق سیاسی بسیار حائز اهمیت است چرا که تفاوت‌ها را در نوع نگرش و رفتار در حوزه سیاست نمایان می‌سازد. دغدغه کنکاش در اندیشه امیرالمؤمنین و یافتن مبانی، معیارها و اصول اخلاق سیاسی وی، سبب پرداختن به این کار شد تا با یاری خداوند با یافتن این سرفصل‌ها گامی کوچک در مسیر اجرایی نمودن این اندیشه، برداشته شود.

۱.۳. سئوالات پژوهش

سؤال اصلی پژوهش پرداختن به این نکته است که اخلاق سیاسی از منظر امام علی (علیه السلام) چه می‌باشد. در این پژوهش بنا داریم تا به پرسش‌های زیر نیز پاسخ گوئیم:

۱. مبانی و زیرساخت‌های اخلاق سیاسی از منظر امیرالمؤمنین در نهج البلاغه چیست؟

۲. اصول اخلاق سیاسی در نهج البلاغه چیست؟

۳. موانع حصول اخلاق سیاسی از نظر امیرالمؤمنین چیست؟

۴. نتایج و پیامدهای اخلاق سیاسی مدنظر امیرالمؤمنین چیست؟

۱.۴. فرضیات، گستره کار و روش تحقیق

فرض اصلی که برای این پژوهش در نظر گرفته شده آن است که سیاست مورد نظر امام علی (علیه السلام) سیاست مبتنی بر اخلاق بوده است با این نظر که همیشه اصول اخلاقی بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی رجحان داشته است و پیش از هر تصمیمی مبانی اخلاقی در نظر گرفته شده است.

با توجه به گستردگی کلام‌های برجای مانده از امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) مبانی کار در این پایان‌نامه خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصاری است که در کتاب شریف نهج البلاغه گردآوری شده است. روش تحقیق در این پژوهش کتابخانه‌ای و در نهایت تحلیلی استنباطی بوده است.

۱.۵. پیشینه تحقیق

پرداختن به موضوع نسبت اخلاق و سیاست به قدمت تاریخ بشر است و از روزی که نخستین جوامع بشری تشکیل شد این مسئله یکی از نخستین دغدغه‌های او بوده است. اندیشمندان یونان قدیم یعنی سقراط (از طریق تألیفات افلاطون)، افلاطون و ارسطو (کتاب اخلاق نیکوماخس و سرالاسرار یا السياسة فی تدبیر الریاسه) از یکسو و آریستوپوس از شاگردان سقراط و اپیکور از نظریه‌پردازان نخستین در حوزه اخلاق سیاسی بوده‌اند. در قرن‌های بعدی نیز دو فیلسوف مشهور انگلیسی به نام جرمی بنتام و جان استوارت میل و همچنین نیچه، فیلسوف آلمانی و کانت از نظریه‌پردازان غربی در این حوزه بوده‌اند که هر کدام در این حوزه صاحب تألیفات بوده و مکتبی را در این زمینه راهبری می‌نمایند. در دین اسلام نیز می‌توان علی (علیه السلام) و کتاب شریف

نهج البلاغه را از نخستین افراد و آثاری نام برد که به وضوح در این حوزه وارد شده و راهکارهایی را ارائه داده‌اند.
(به خصوص نامه ۵۳ نهج البلاغه)

در فرهنگ و ادبیات فارسی نیز می‌توان به کتاب‌هایی نظیر *اخلاق الاشراف* (عبید زاکانی)، *اخلاق جرجانی* (ضیاء‌الدین جرجانی قرن ۱۰)، *اخلاق ناصری* و *رسم و آیین پادشاهان قدیم* (خواجه نصیر الدین طوسی)، *دستور الوزاره* (وصایا و نصایح منسوب به خواجه نظام الملک)، *سیرالملوک* (خواجه نظام الملک)، *رساله در عدل پادشاهی* (گویا از ابن سینا)، *نصيحة الملوك* (امام محمد غزالی) و *نصایح الملوک* (سعدی شیرازی) اشاره کرد.

در دوران معاصر و به خصوص در سال‌های اخیر نیز توجه خاص و ویژه‌ای به اخلاق سیاسی حضرت امیر صورت گرفته است که به طور پراکنده در کتاب‌ها و مقالات زیادی به چشم می‌خورد. در میان کتاب‌های فارسی که به نحوی به این موضوع پرداخته‌اند می‌توان به کتاب‌های *آئین کشورداری از دیدگاه امام علی (علیه السلام)* (محمد فاضل لنکرانی)، *اصول و شیوه‌های حکومت اسلامی در نهج البلاغه* (جمعی از نویسندگان بنیاد نهج البلاغه)، *توسعه سیاسی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)* (علی اکبر علیخانی)، *دولت آفتاب* (مصطفی دلشاد تهرانی) و *مواضع سیاسی حضرت علی (علیه السلام) در قبال مخالفین* (جلال درخشه) اشاره نمود.

مرتبط‌ترین کتاب نگارش یافته با این موضوع کتاب *اخلاق و سیاست در اندیشه و رفتار سیاسی امام علی (علیه السلام)* (محمد علی برزگر) است. نویسنده این کتاب تنها به بررسی مبانی و اصول اخلاق سیاسی امیرالمؤمنین پرداخته است و در پایان نیز به صورت بسیار مختصر به بخشی از موانع حصول به چنین اخلاقی اشاره نموده است. وی در بخش اصول و مبانی اخلاقی سیاست به اصولی مانند پرهیز از دنیا دوستی و دنیا پرستی، نگاه آخرت‌گرایانه به سیاست، اخلاص در کارها، هدف ندانستن حکومت و قدرت، احتراز از ظلم و بی‌عدالتی، پرهیز از خودپسندی و خودبرتربینی و آزمایش دانستن فراز و نشیب‌های دنیوی اشاره نموده است. نویسنده بر این باور است که کارگزاران حکومت اسلامی بایستی در اخلاق فردی ساده‌زیست، متواضع و فروتن و در اخلاق اجتماعی و سیاسی با مردم دوست باشند، خوش‌رفتار باشند، رفیق و مدارا داشته باشند، مشکلات بین مردم را اصلاح نمایند و مردمی زندگی کنند. با یاری خداوند بنا داریم تا در این کار علاوه بر پرداختن عمیق‌تر به موارد فوق، مواردی از قبیل زیرساخت‌های اخلاق سیاسی و همچنین نتایج و پیامدهای رعایت اخلاق سیاسی را نیز بررسی نمائیم.

لازم به یادآوری است که مقاله‌های پراکنده‌ای نیز در این خصوص موجود است که در مجله‌های مختلف پژوهشی به چاپ رسیده است. مقاله‌هایی که مورد بررسی قرار گرفت در دو دسته قرار می‌گیرند. نخست مقاله‌هایی که صرفاً به بحث اخلاق سیاسی می‌پردازند، دوم مقاله‌هایی که بررسی ابعاد گوناگون اخلاق سیاسی حضرت امیر را دنبال نموده‌اند. از گروه نخست می‌توان به «نمایی کلی از سیاست اخلاقی» (حمزه علی وحیدی‌منش)، «حل تعارضات اخلاقی بر پایه اخلاق فضیلت» (رضا اکبری)، «پیوند اخلاق و سیاست در تفکر اسلامی» (دانیل اچ.فرانک) و «اخلاق و حقوق» (ناصر کاتوزیان) اشاره نمود. از گروه دوم می‌توان به «آسیب‌شناسی حکومت اسلامی در سیره نبوی» (سید صادق حقیقت)، «سیره سیاسی امام علی (علیه السلام)» (دکتر علی نصیری)، «آزادی مخالفان سیاسی در حکومت امام علی (علیه السلام)»، (محمد حسن سعیدی)، «امام علی (علیه السلام) و حاکمیت اخلاق» (دکتر سید حسن اسلامی)، «آسیب‌شناسی مدیریت سیاسی حاکمان و زمامداران با تأکید بر سیره حکومت امام علی (علیه السلام)» (عبّاس همای، اکرم دیانی درشتی) و «اخلاق و سیاست، بررسی چهار نظریه» (دکتر سید حسن اسلامی) اشاره نمود.

در میان پایان‌نامه‌هایی که به تازگی به این موضوع اشاره نموده و در اطراف این موضوع به پژوهش پرداخته‌اند می‌توان به «بررسی عوامل اقتدار و انحطاط مسلمین از دیدگاه نهج البلاغه»، (محمد خورشیدی چنقز، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشکده علوم حدیث، شهرری، ۱۳۸۹ش)، «اخلاق در جنگ از منظر امیرمؤمنان»، (صدیقه فروزنده، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشکده علوم حدیث، شهرری، ۱۳۸۸ش)، «بررسی تطبیقی شایسته‌سالاری در اندیشه سیاسی علوی و مدینه فاضله ابونصر فارابی»، (نرگس قاسمی اشکفتکی، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشکده علوم حدیث، شهرری، ۱۳۸۸ش) و «حقوق مخالفان در نهج البلاغه»، (فاطمه نیکخواه منفرد، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشکده علوم حدیث، شهرری، ۱۳۸۸ش) اشاره نمود که در این پایان‌نامه به برخی از موارد آن اشاره شده است.

جان کلام بسیاری از این مقالات نحوه حکومت‌داری حضرت در دوران کوتاه چهار ساله زمامداری خود بوده و برخوردهای ایشان به خصوص با مخالفان و دشمنان در طول این مدت مورد توجه قرار گرفته است. در برخی از این مقالات نیز با استناد بیشتر به نامه‌های آن حضرت به خصوص عهدنامه مالک اشتر نخعی شیوه‌های مدیریتی آن امام که می‌تواند در مباحث مدیریت اسلامی مورد بهره‌گیری قرار گیرد بررسی شده است.

۱.۶. بررسی مفاهیم اولیه

۱.۶.۱. اخلاق

۱.۶.۱.۱. تعریف اخلاق

۱.۶.۱.۱.۱. معنای لغوی

اخلاق در لغت جمع "خُلُق" و "خُلُق" است. به گفتهٔ راغب در کتاب "مفردات" این دو واژه در اصل به یک ریشه باز می‌گردد. در *لسان‌العرب* نیز از این دو لغت تعبیر به "سجیه" شده است.^۱ در نهایت می‌توان گفت اخلاق از نظر لغوی به مجموعه فضایل و ردائیلی که در انسان به صورت ملکه درآمده‌اند، اطلاق می‌شود. به همین سبب گفته می‌شود اخلاق دارای دو بخش است: اخلاق فاضله و اخلاق رذیله.^۲

برخی اجناس فضایل را چهار مورد برشمرده‌اند: حکمت، شجاعت، عفت و عدالت. اجناس ردائیل را نیز به صورت دو نگاه افراطی و تفریطی در دو سوی فضایل ترسیم نموده‌اند: «بُله و سفسطه، تهور و جین، دو جانب عفت و دو سوی عدالت».^۳

۱.۶.۱.۱.۲. معنای اصطلاحی

علاوه بر معنای لغوی، معنای اصطلاحی زیر برای اخلاق تعریف شده‌اند:

۱. صفات نفسانی پایدار. این معنای اصطلاحی مترادف با معنای لغوی اخلاق است که در مورد آن سخن گفتیم.
۲. واژه اخلاق به هر صفتی، چه پایدار و چه ناپایدار که منشأ انجام کارهای پسندیده و نیکو، یا کارهای بد و ناپسند در انسان می‌گردد، اطلاق می‌شود، چنان که به آن کار نیز کار اخلاقی گفته می‌شود. مثلاً اگر شخص بخیلی بر خلاف مقتضای طبع خود و بر حسب اتفاق بذل و بخششی نماید به صفتی که عامل چنین کاری در او شده است خُلُق و به کار او، کار اخلاقی گفته می‌شود. بدیهی است که در این اصطلاح مقصود از واژه اخلاق،

۱. ابن منظور، *لسان‌العرب*، دار الاحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۸ هـ، ج ۱۰، ص ۸۶.

۲. هاشمی، سید حسین، *اخلاق در نهج‌البلاغه*، مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمی قم)، قم، ۱۳۸۹ ش، چاپ دوم، ص ۲۹.

۳. امینیان، مختار، *مبانی اخلاق اسلامی*، مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمی قم)، قم، ۱۳۸۱ ش، چاپ دوم، ص ۲۱.